

И. В. Зарванская

Концептуальна каталогізація в організації доступу к знаниям

Представлена концептуальная каталогизация в организации доступа к знаниям по проектам FRBR, FRAD, FRSAD и стандарту каталогизации RDA. Предложено введение термина «змістова каталогізація» вместо «каталогізація за змістом» и определение понятия «каталогізація». Рассмотрена роль Семантического веба и технологии связанных данных в контексте библиотечной практики. Высказаны отдельные предложения относительно направлений развития национальной каталогизации.

Ключевые слова: модель FRBR, модель FRAD, модель FRSAD, стандарт RDA, каталогізація, бібліографічна запис, связанные данные, метаданные.

I. V. Zarvanska

Conceptual cataloging in providing access to knowledge

Conceptual model of cataloging in providing access to knowledge for projects FRBR, FRAD, FRSAD and standard description of RDA. An introduction of the term "semantic cataloging" and defined the term "cataloging". The role of Semantic Web technology and linked data in the context of library practice. Been some suggestions on areas of national cataloging

Key words: the model FRBR, the model FRAD, the model FRSAD, the standard RDA, cataloging, bibliographic record, linked data, the metadata.

Надійшла до редколегії 23.12.2013 р.

УДК 025.31-026.452:(05):[026:37](477-25) ДНПБУ

Ю. М. Озер,

мол. наук. співроб. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

**РЕТРОКАТОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ФОНДУ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ У
ДНПБ УКРАЇНИ ІМ. В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті розглянуто особливості ретроспективної каталогізації в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського. Виокремлено методи та технології проведення ретрокаталогізації періодичних видань. Висвітлено основні проблеми, що виникають у процесі внесення ретроспекції періодичних видань до електронного каталогу, та розкрито можливості використання цих даних.

Ключові слова: електронні каталоги, карткові каталоги, бібліотечні каталоги, інформаційно-пошукові системи, довідково-пошуковий апарат, автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи, пошук інформації, каталогізація, ретрокаталогізація, ретроконверсія каталогів, періодичні видання, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського – це національне галузеве книгосховище; всеукраїнський центр науково-інформаційного забезпечення національної освіти, вітчизняної педагогічної та психологічної науки й практики. До послуг її користувачів – універсальний фонд документів українською, російською та багатьма іноземними мовами на різних носіях інформації, який налічує понад 550000 прим. Доступ до нього забезпечує довідково-пошуковий апарат (ДПА), що містить традиційні каталоги й картотеки обсягом більше ніж 1 млн карток та електронний каталог, який має близько 226000 записів.

Вагому частину фонду бібліотеки становить фонд періодичних видань. Адже періодика є найбільш оперативним засобом надання наукової інформації. Цим обумовлюється **актуальність** як роботи з фондом періодичних видань, так і розв'язання проблем, пов'язаних із ним.

Метою статті є обґрунтування технології ретрокаталогізації періодичних видань, обраної для їх відображення в ДПА й введення в активний обіг, а також висвітлення особливостей її застосування в ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Основна частина. Періодичні видання у фонді бібліотеки – це понад 900 назв журналів і газет переважно педагогічної тематики; щорічно бібліотека передплачує їх близько 300 назв. Вони відображаються в Абетковому каталозі періодичних видань (АКП), який репрезентує журнальну й газетну частини фонду бібліотеки; продовжувані видання в ньому не відображаються. АКП містить зведені бібліографічні записи та специфікації періодичних видань із зазначенням років, номерів (для журналів) і місця зберігання наявних примірників (комплектів). Розкриття змісту фонду періодичних видань забезпечується завдяки повноті бібліографічного опису.

АКП призначений як для користувачів, так і для службового користування. Він допомагає встановити:

- чи є в бібліотеці конкретне періодичне видання;
- за які роки періодичне видання є в бібліотеці;
- повноту комплектів за певні роки й наявність певних номерів (випусків, томів);
- в яких саме структурних підрозділах бібліотеки зберігаються конкретні видання;
- відомості про зміну назви та періодичності виходу видання тощо.

Умовно датою започаткування АКП вважається 1945 рік, оскільки документальні відомості про час його заснування й наявність у передвоєнні роки відсутні. Хронологічно він охоплює документи з кінця XIX століття та до сьогодення. АКП складається з трьох частин:

- видання українською й російською мовами (відображає фонд, що зберігається в головному приміщенні бібліотеки);
- видання українською та російською мовами (відображає фонд Філії № 1);
- видання іноземними мовами (відображає фонд періодики іноземними мовами, що зберігаються у відділі наукового формування фонду документів іноземними мовами).

У каталозі БЗ видань українською й російською мовами поділено за видами документів (журнали та газети); у межах кожного виду картки розставлено за абеткою назв; у межах кожної назви – за прямою хронологією років видання. БЗ періодичних видань іноземними мовами відображено двома паралельними рядами: перший організовано за зведеною латинською абеткою, другий – за зведеною кириличною абеткою; далі поділ відбувається за назвами в алфавітному порядку, у межах кожної

назви – за прямою хронологією років виходу у світ. Приписування річних комплектів періодики здійснюється в специфікаціях зведеного опису за даними відділу комплектування раз на рік у першому кварталі року, наступного за передплатним. Поточне надходження періодичних видань відображається в реєстраційних картотеках відділів, які отримують їх для тимчасового або постійного зберігання. Вилучення карток з АКП чи відомостей про періодику відбувається на підставі актів про списання документів.

Сьогодні АКП надає відомості майже про 800 назв періодичних видань, які зберігаються у фонді бібліотеки (газетний фонд відображено частково). Він добре організований, пройшов суцільне науково-методичне редагування, але, як і всім картковим каталогам, йому притаманні недоліки, зокрема неможливість здійснювати багатоаспектний пошук і недоступність віддаленим користувачам.

Для поліпшення інформаційного забезпечення користувачів 2013 р. у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського було створено Імідж-каталог, доступ до якого надається через веб-портал бібліотеки. У його основу покладено електронні копії трьох каталогів: Центрального абеткового каталогу документів українською й російською мовами, Абеткового каталогу Філії № 1 і Абеткового каталогу документів іноземними мовами. Таким чином, інформація про переважну частину фонду бібліотеки стала доступною й віддаленим користувачам. У представленому каталозі відображено бібліографічні записи на книги, брошури, альбоми, атласи, а також інші документи українською, російською й іноземними мовами, що опрацьовуються як книги (крім дисертацій та авторефератів дисертацій), незалежно від того, на яких носіях інформації вони представлені. Дані про періодичні видання в Імідж-каталозі відсутні. Для розв'язання цього питання було ухвалено рішення про переведення відомостей з карткового АКП до електронного каталогу.

Електронний каталог (ЕК) ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського забезпечує вільний доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки, розкриває склад і зміст фонду та слугує для реалізації багатоаспектного інформаційного пошуку й відбору документів, необхідних для наукової, практичної, навчальної тощо діяльності, відображення та зберігання інформації як про кожний документ загалом, так і про його складові частини [7, с. 3]. ЕК містить базу даних «Періодика», що включає БЗ періодичних видань українською, російською та іноземними мовами й аналітичних БЗ з них. Одним із найбільш ефективних і радикальних способів переведення каталогів з карткової форми в електронну вважається їх ретроконверсія.

Ретроспективна конверсія (ретроконверсія) – це процес масового перетворення інформації, що міститься на каталожних картках, в електронну форму. Відомий російський бібліотекознавець Е. Р. Сукіасян дав таке визначення цього терміна: «Конверсія – (з лат. „конверсіо” – перетворення) – це переведення бібліотечних каталогів із однієї форми в іншу, наприклад машиночитану» [9, с. 25]. Вона може здійснюватися різноманітними способами, так:

– зображення з каталожних карток скануються й на їх підставі створюється імідж-каталог (з обмеженими можливостями пошуку); надалі є можливість розпізнавання таких зображень, їх редагування з подальшим введенням в електронний каталог (з широкими можливостями пошуку);

– здійснюється ручне введення елементів БЗ з карток вибраного масиву відповідно до прийнятого формату каталогізації (багато бібліотек іде саме цим шляхом, створюючи бази даних на підставі наявних карткових каталогів).

Перевагою названої технології є порівняно швидке введення інформації про документ. Але відображений таким чином фонд містить загальні відомості, не розкриває всієї його глибини й дає переважно кількісний приріст записів. Ретроспективну конверсію доречно застосовувати для формування імідж-каталогів періоду карток централізованої каталогізації. Записи на цих картках мали найбільш повну інформацію про видання, картки легко скануються через високу якість їх друку.

Існує й інший підхід, коли БЗ в електронному каталозі створюються в процесі опрацювання не карток, а самих документів. Тоді терміни використовуються в такому значенні: опрацювання нових надходжень називається «каталогізацією»; для процесів створення БЗ на документи минулих років, до яких належить також формування бібліографічного опису, систематизація, предметизація, анотування тощо, вживається термін «ретрокаталогізація»[5].

Ретроспективна каталогізація (ретрокаталогізація, рекаталогізація) передбачає створення бібліографічного запису документа, що зберігається у фонді, після його опрацювання *de visu*. Вона потребує продуманої організації, затрат часу, висококваліфікованої праці та супроводжується неабияким навантаженням на співробітників, особливо коли персонал бібліотеки виконує її в поєднанні з іншими бібліотечними процесами.

Переваги вводу інформації безпосередньо з документа добре відомі. Так, значно підвищується інформаційне наповнення пошукових полів, зокрема предметних рубрик і ключових слів. Відповідно, зростає якість створених записів. Проте одночасно збільшується термін опрацювання й введення інформації про документ: якщо швидкість перенесення даних з каталожної картки складає приблизно 10–15 записів за годину, то безпосередньо з документа – лише 3–5. Також зростають трудовитрати на складання пошукового образу документа (ПОД). Обираючи ту чи іншу технологію, кожна бібліотека насамперед визначає мету роботи, оцінює свої можливості відповідно до економічних, організаційних, технічних і технологічних аспектів.

Головною метою ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу (ІГР) і надання до нього повноцінного й багатоаспектного доступу для задоволення інформаційних потреб освітян і бібліотечних працівників передусім мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Її діяльність спрямовано на виконання цих завдань. До

ДПА бібліотеки висунуто відповідні вимоги: науковості, доступності, точності, багатоаспектності й оперативності [11, с. 11]. Їх дотримання можливе лише за умови правильного устрою й функціонування всіх складових частин Системи каталогів і картотек – як традиційних карткових, так і електронних.

Враховуючи це, а також якісний стан карткових каталогів та організацію фонду періодичних видань у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, було ухвалено рішення про поєднання елементів різних технологій у процесі відображення періодики в ЕК бібліотеки. Такий підхід можна вважати нестандартним чи новизною, оскільки бібліотеки, як правило, здійснюють або ретроконверсію каталогів (частіше), або ретрокаталогізацію. Ведення карткового АКП при цьому не припинено, адже він і досі активно використовується. Окрім основних принципів ретрокаталогізації, було висунуто умову високої якості ЕК, тобто поставлено завдання поповнення ЕК записами на ретроспективний фонд, що не поступаються записам на нові надходження.

Ретрокаталогізація періодичних видань здійснюється поетапно:

I етап – звіряння фонду періодичних видань з АКП;

II етап – створення або редагування БЗ кожної назви видання в БД «Періодика» електронного каталогу;

III етап – друкування необхідної кількості карток і ведення АКП.

Розглянемо ці етапи докладніше. На першому етапі проводиться звіряння фонду періодичних видань з АКП на предмет наявності номерів (комплектів) і виявлення стану їх відображення в каталозі. У процесі роботи в АКП вносяться необхідні зміни та доповнення, здійснюються виправлення [2].

На другому етапі після завершення звіряння фонду періодичних видань з АКП відбувається власне ретрокаталогізація [8]. Для цього аналізуються БЗ, визначається послідовність ретрокаталогізації періодичних видань, що залежить від:

- тематики (насамперед каталогізуються видання з питань педагогіки та психології);
- читацького попиту;
- наукової, культурної та історичної цінності видань;
- повноти комплектів тощо.

У ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського одночасно відбувається й поточна, і ретроспективна каталогізація періодичних видань. Створення первинних БЗ та поточна реєстрація періодичних видань у БД «Періодика» здійснюється з 2006 року відділом наукового комплектування фонду, тому інформація про значну частину ресурсів в ЕК уже є. БЗ формуються на підставі карток АКП. З книгосховища вибірково замовляються окремі примірники документів (перший, що надійшов до бібліотеки, останній на час складання БЗ, проміжні в разі зміни назви, відомостей про відповідальність, вихідних даних, читацького призначення, серії, періодичності тощо). У разі відсутності карток в АКП на підставі останнього примірника видання, що надійшов до бібліотеки, складається БЗ у БД «Періодика», який доповнюється

необхідними відомостями. Якщо потрібний БЗ наявний у названій БД, перевіряється відповідність елементів запису документа, вносяться необхідні зміни. Одночасно зі створенням БЗ відбувається реєстрація всіх примірників періодичного видання, які знаходяться у фонді бібліотеки, із зазначенням їхнього місця зберігання.

У процесі ретрокаталогізації фахівці стикнулися з труднощами, пов'язаними як з формуванням бібліографічного запису, так і з ідентифікацією видань. Зокрема, це проблема розподілу документів на види (періодичні або продовжувані) та відображення їх у різних каталогах; значні розходження в бібліографічних описах минулих років порівняно з сучасними; відсутність частини важливих відомостей тощо. Процес введення інформації в ЕК виявився досить трудомістким, адже він здійснювався з дотриманням вимог чинних стандартів. Перед початком ретрокаталогізації фонду періодики фахівцями відділу було проведено роботу щодо визначення полів у САБ ІРБІС, які найточніше відображали б такі видання. З цією метою розроблено відповідну інструкцію [8].

Третім і завершальним етапом ретрокаталогізації періодики є друкування в разі потреби й вливання карток в АКП [3]. У специфікаціях зведеного опису міститься інформація про окремі номери видань за кожен рік, а також зазначається, де зберігається відповідний ресурс – у головному книгосховищі, на Філії № 1, у відділі наукового формування фонду документів іноземними мовами. В АКП на картках вже опрацьованих видань ставиться позначка «р» – ретрокаталогізація.

Нині в результаті ретрокаталогізації періодичних видань у БД «Періодика» створено або доопрацьовано близько 300 БЗ журналів українською та російською мовами, 85 – іноземними мовами, а також 60 назв видань української діаспори, зокрема 3 – до 1917 року виходу у світ. Проведено реєстрацію понад 5000 номерів періодичних видань, наявних у фонді бібліотеки, із зазначенням їхнього місця зберігання. Усю періодику, відображену в електронному каталозі, користувачі можуть знайти на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського за адресою: http://194.44.12.98/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=F&I21DBN=LIPER&P21DBN=LIPER&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID=&S21CNR.

Висновки. Ретрокаталогізація періодичних видань у ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського здійснюється з використанням елементів різних технологій: бібліографічні записи створюються шляхом перенесення відомостей з карток АКП методом клавіатурного вводу, потім, після вибіркового перегляду окремих документів *de visu*, вони доопрацьовуються. У результаті ретрокаталогізації періодичних видань формується основа майбутнього повноцінного електронного довідково-пошукового апарату всього фонду бібліотеки.

У роботі бібліотеки помітно низку позитивних змін, які відбулися внаслідок цього процесу:

- доступ до інформації про фонд бібліотеки надається в режимі реального часу, зокрема віддаленим користувачам;
- пошук відомостей стає багатоаспектним і відбувається набагато швидше;

– розширюється спектр послуг, які надає ця установа, зокрема з бронювання документів, замовлення їх через МБА та ЕДД, відповідно, поліпшується якість обслуговування користувачів тощо.

Вважаємо, що нетрадиційний підхід до ретроспективного каталогізування періодичних видань й досвід нашої бібліотеки стане в пригоді бібліотечним фахівцям насамперед освітянських книгозбірень.

Перспективи. Періодичні видання у фондах бібліотек нині є найбільш оперативним засобом надання наукової інформації. Вплив зовнішніх факторів суттєво позначається на комплектуванні фонду періодики. Методика цього процесу створювалася й удосконалювалася протягом багатьох років. Але навіть сучасна велика бібліотека самостійно не може забезпечувати виконання усіх запитів користувачів. Тому об'єднання діяльності різних бібліотек під час їх задоволення істотно підвищує повноту та достовірність наданої інформації. Корпоративний електронний каталог періодики дає змогу вирішувати не тільки завдання обслуговування користувачів, а й координувати проведення передплатної кампанії бібліотеками-учасницями з метою реальної економії фінансових витрат для кожної такої установи. Особливо це актуально, коли мова йде про підписку на дорогі або вузькопрофільні видання, порівняно рідко затребувані невеликою кількістю читачів.

Після завершення ретрокаталогізації періодичних видань у головному приміщенні планується здійснення аналогічної роботи на Філії №1 бібліотеки. Відповідно опрацьований ретроспективний бібліографічний масив у майбутньому стане базою для корпоративної взаємодії бібліотек зі створення й використання інформаційних ресурсів країни, зокрема з питань педагогіки та психології. Отже, перспективним напрямом діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є створення на корпоративних засадах з провідними освітянськими бібліотеками каталогу (бази даних) періодичних видань з широкими хронологічними й мовними межами та можливостями пошуку.

Список використаних джерел

1. Заповнення полів у базі даних «Періодика» електронного каталогу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського : інструкція / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад. Огер Ю. М.]. – К., 2011. – 11 с. – Рукопис.
2. Звіряння фонду з каталогами й каталогів між собою : інструкція / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад. Дубова Л. Г.]. – К., 2005. – 2 с. – Рукопис.
3. Організація, ведення й редагування абеткового каталогу періодичних видань ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського : інструкція / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад. І. А. Гузняєва]. – К., 2004. – 4 с. – Рукопис.
4. Організація й ведення абеткових каталогів документів українською та російською мовами Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського : інструкція / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад.: Гаврилюк Р. П., Помчалова О. Г., Гузняєва І. А.]. – К., 2005. – 24 с. – Рукопис.
5. *Поліщук О.* Ретрокаталогізація фонду: труднощі та переваги процесу / *О. Поліщук* // *Бібл. форум України.* – 2012. – № 4. – С. 2–4.

6. Положення про абетковий каталог періодичних видань Державної науково-педагогічної бібліотеки України / Держ. наук.-пед. б-ка України. – К., 2001. – 3 с. – Рукопис.
7. Положення про електронний каталог Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2011. – 6 с. – Рукопис.
8. Ретроспективна каталогізація періодичних видань у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського : інструкція / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад. Огер Ю. М.]. – К., 2011. – 5 с. – Рукопис.
9. Сукиасян Э. Р. Библиотечные каталоги : метод. материалы / Э. Р. Сукиасян. – М. : Профиздат, 2001. – 192 с. – (Современная библиотека).
10. Ретрокаталогізація періодичних видань : технол. карти на основ. процесу роботи у від. наук. опрацювання док. і орг. каталогів / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [уклад. Огер Ю. М.]. – К., 2012. – 5 с. – Рукопис.
11. Традиційні каталоги наукових бібліотек освітянської галузі: організація, ведення й редагування : метод. рек. / [Лобановська І. Г., Гаврилюк Р. П., Помчолова О. Г., Дубова Л. Г., Іванова Н. С., Гузняєва І. А., Коваленко С. Г. ; за заг. ред. Лобановської І. Г.] ; АПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2006. – 166 с.
12. Чабан К. А. Рекаталогізація: технологія і організація проведення в бібліотеці ХНУ / Чабан К. А. // Б-ка в освіт. просторі. – 2006. – № 3. – С. 58–63.

Ю. Н. Огер

Ретрокаталогизация как средство отображения фонда периодических изданий в ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского

В статье рассмотрены особенности ретроспективной каталогизации в Государственной научно-педагогической библиотеке Украины имени В. А. Сухомлинского. Определены методы и технологии осуществления ретрокаталогизации периодических изданий. Освещены основные проблемы, которые возникают в процессе внесения ретроспекции периодических изданий в электронный каталог, и раскрыты возможности использования этих данных.

Ключевые слова: электронные каталоги, карточные каталоги, библиотечные каталоги, информационно-поисковые системы, ИПС, справочно-поисковый аппарат, СПА, автоматизированные библиотечно-информационные системы, АБИС, поиск информации, каталогизация, ретрокаталогизация, ретроконверсия каталогов, периодические издания, ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского.

Yu. M. Oker

Retrocataloguing as a Means of Displaying the Fund of Periodicals at V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

The article is focused on the peculiarities of retrospective cataloguing at V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine. The author determines the existing methods and technologies of retrocataloguing the periodicals, highlights the basic problems arising in the process of including the results of the retrospection in the electronic catalogue, and reveals the possibilities of using the obtained data.

Key words: electronic catalogues, card catalogues, library catalogues, reference and search systems, RSS, reference and search tools, RST, automated library and information systems, ALIS, information retrieval, cataloguing, retrocataloguing, retroconversion of catalogues, periodicals, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine.

Надійшла до редколегії 19.11.2013 р.